

Doc. dr. Adnan Fočo
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy
adnan.foco@gmail.com

UDK 323.1(497.6)

Stručni članak

PONEŠTO O NACIONALIZMU I EKSTREMIZMU

SOMETHING ABOUT NATIONALISM AND EXTREMISM

Sažetak

Autor u radu nastoji osvijetliti neka od pitanja nacionalizma i ekstremizma i njihovih oblika koji se realiziraju u društvenoj stvarnosti, pogotovo na prostoru Bosne i Hercegovine. Pokušava se pokazati, ne samo terminološko značenje nacionalizma i ekstremizma, već i njegove refleksije na društveni ambijent. U društvenom ambijentu u kome je ekstremizam postao model ili vrijednosni sistem dolazi do kolektivne homogenizacije i manipulacije masom ili etnosom. Vladajuće stranke nastoje, putem nacionalnog ekstremizma, realizovati svoje političke ciljeve i sebe predstaviti kao zastupnike i zaštitnike narodnih ili nacionalnih interesa. U tom ekstremističkom vrtlogu nastojat ćemo naznačiti i mehanizme ili sredstva, pomoću kojih se realiziraju ekstremne ideje, a to su prije svega mediji, religijske strukture i mladi kao najpogodniji oblik ekstremnog praktičnog političkog djelovanja.

Ključne riječi: nacionalizam, ekstremizam, religija, nacija, politički, medijski vjerski i ekstremizam mladih.

Summary

In the paper I try to shed light on the issue of extremism and its forms that are realized in social reality, especially in the area of Bosnia and Herzegovina. In the paper, I try to show not only the terminological meaning of nationalism and extremism, but also its reflection on the social environment. In the political reality and social environment in which extremism has become a model or value system, collective homogenization and manipulation of the mass or ethnos occurs. National parties strive, through national extremism, to realize their political goals and present themselves as representatives and protectors of national or ethnic and national interests. In this extremist vortex, we will try to indicate the means by which extreme ideas are realized, which are primarily the media, religious structures and young people as the most suitable form of extreme practical political action.

Keywords: nationalism, extremism, religion, nation, political, media, religious and youth extremism.

Uvodno razmatranje

O nacionalizmu i ekstremizmu dosta je napisano pogotovo na prostorima ex Jugoslavije i nakon njenog raspada, koji je u svojoj osnovi imao ideju nacionalne emancipacije ili zasebnosti, tadašnjih republika, a sada samostalnih država. Skoro da nema, u teorijskom smislu pa i praktičnom djelovanju, kontraverznije teme od nacionalizma i njegovih manifestnih oblika, zbog čega ga nije lako definisati niti teorijski i pojmovno odrediti. Postoji obimna literatura koja definira nacionalizam i ekstremizam sa različitih stajališta ili teorijskih pravaca. Ono što je zajedničko većini teorija jeste uvjerenje i pripadanje naciji, pri čemu se identitet, kultura, religija, jezik, duhovne vrijednosti, istorija, stavljaju u prvi plan. Zbog toga postoje i različiti teorijski sporovi koji su razumljivi jer se radi o veoma složenom i kompleksnom društvenom fenomenu koji je kako s pravom ističe Vjeran Katunarić (2003) povezan s drugim društvenim odnosima i procesima koji se odvijaju u određenim društvenim zajednicama i koje nije moguće jednoznačno odrediti niti definirati. Isto tako, istaknuti historičar sociologije Manna (2005) navodi „da su etničke skupine obično one društvene grupe „koje dijele zajedničku kulturu i zajedničku baštinu. Ipak, kultura je neodređena, a baština je obično fiktivna. Zajednička kultura može označavati relativno jasne značajke poput zajedničke religije ili jezika. Ali može biti i tek tvrdnja o zajedničkom načinu života – što se ne može precizno definirati. Zajednička baština mitska je za svaku skupinu veću od klana ili obitelji ono što ću nazvati mikroetnicitetom“ Mann, (2005: 162). Nijedan etnički sukob kako Mann kaže nije prirodan ili praiskonski, njihovi sukobi društveno su stvoreni, što potvrđuje i bosanskohercegovačko iskustvo. Svaki od sukoba u povijesti društava ima različite uzroke, ali i povode i nisu jednodimenzionalni već prilagođeni društvenim okolnostima i ciljevima koji se žele u određenom trenutku ostvariti. Nacionalizam je složen pojam koji obuhvata različite nivoe nacionalne svijesti. „Nacionalizam je oblik svijesti koji stalno ističe razlike između svoje i drugih nacija i koji ispoljava predrasuda prema drugim etničkim grupama u nastojanju da ostvari svoje sebične interese“ Lerotić, (1983: 25). Kao ilustracije naveli smo samo neka teorijska stajališta koja približno oslikavaju raspon različitog razumijevanja i teorijskog definiranja nacionalizma. Mi se nećemo fokusirati na teorijske sporove i razlike u određenju i definiranju nacionalizma i ekstremizma već ćemo taj društveni fenomen promatrati u kontekstu bosanskohercegovačkog tranzicijskog društva i njegovim praktičnim refleksijama u periodu rata i postratnih promjena. Zato smo ovaj rad i naslovili, ponešto o nacionalizmu i ekstremizmu, svjesni da se radi o širokom društvenom fenomenu koji nije moguće u jednom kratkom radu, sve njegove dimenzije i pojavne forme i oblike osvijetliti.

Nacionalizmi i ekstremizmi postaju veoma važan društveni fenomen i politička praksa Bosanskohercegovačkog društva, posebno nakon raspada ex. Jugoslavije i u procesu osamostaljivanja BiH u samostalnu državu. Kao negativna pojava i praksa nacionalizam prati bosanskohercegovačko društvo, ne samo od devedesetih godina dvadesetog stoljeća, već i danas trideset godina poslije, gdje je nacionalno kao zasebno, osnovna društvena vrijednost dominirajućih politika i njihovih predstavnika. Nacionalno, u našoj društvenoj praksi, prerasta u nacionalističko kao osnovna mjera društvene svijesti i stvarnosti. Ideja nacionalnog kao zasebnog i ekstremnog posebno je došla do izražaja u ostvarivanju ratnih ciljeva i stradanja stanovništva praćenog etničkim čišćenjem i drugim oblicima eksternacije domicilnog stanovništva sa određenog prostora i teritorije. Takva radikalizacija nacionalizma je nastavljena i nakon samog rata u procesu uspostave mira, onemogućavanjem povratka na svoje prostore i mjesta prijeratnog življenja, onemogućavanjem ostvarivanja niza socijalnih, ekonomskih i radnih prava, što je dovodilo do novog egzodusa, pogotovo mladih iz BiH ka zemljama evropske provenijencije. Taj egzodus se može porediti sa onim ratnim i prisilnim. To nam najilustrativnije potvrđuju statistički podaci iako su i oni nepotpuni i ne daju u cjelinu stvarnu sliku migracije stanovništva (Demografska statistika 2022). Ekstremizam nije samo proizvod nacionalnih ideologija već je on podstreknut i putem neadekvatnog ekonomskog, socijalnog i obrazovnog sistema, velikom nezaposlenošću, političkom nestabilnošću i besperspektivnošću ljudi, pogotovo mladih, u vlastitoj zemlji.

Nacionalizam kao oblik ekstremizma

Nacionalizam je sam po sebi poseban oblik društvenog i političkog djelovanja. Različiti autori na nacionalizam i ekstremizam gledaju različito. Neki ga promatraju kao osjećaj, neki kao identitet, neki kao ideologiju, kao socijalni pokret ili kao povijesni proces. Jedan broj autora smatra da je nacionalizam sve ovo istovremeno, i ako se akcenti mogu mijenjati tokom vremena. U povijesti različitih zemalja razvijale su se i različite teorije koje su imale za cilj da spoznaju društvenu stvarnost uslovljenu nacionalizmom i ekstremizmom. Pod nacionalizmom i ekstremizmom podrazumijevamo ideje i aktivnosti, koje izlaze iz okvira demokratskih standarda, koje se smatraju društveno prihvatljivim, i koje određeni društveni akteri u svom djelovanju prakticiraju ne samo kao ideologiju već i nasilje radi postizanja radikalnih nacionalnih, ideoloških, vjerskih ili političkih ciljeva. Nacionalizam i ekstremizam u bosanskohercegovačkom iskustvu ima, ne samo negativno značenje, već i praktične efekte putem kojeg se razarao postojeći sistem vrijednosti i destabilizirala društvena stvarnost. Polazeći od našeg, ali i drugih

istorijskih iskustava, mogli bismo reći da je nacionalizam oblik gledanja pa i poduzimanja akcija na osporavanje prava, zasebnost i posebnost drugih etničkih grupa ili naroda, drugih religijskih konfesija identiteta i kultura. Isto to pravo koje koriste za svoju zasebnost ne dopuštaju drugima, već svojim idejama i akcijama im ta prava osporavaju upotrebljavajući ne samo ideološka već i praktično-politička sredstva kako bi ostvarili svoje postavljene ciljeve. U tom procesu djelovanja nerijetko radikaliziraju svoje stavove i pri tom koriste i nasilna sredstva čime njihove, ne samo, ideje već i akcije prerastaju u ekstremizam. Time praktično nacionalisti ojačavaju svoje zahtjeve i predstavljaju ih kao ideal ili opći interes „svoje nacije“ i koje treba realizirati u praksi, pri tom ne vodeći računa da ista ta prava oni sami osporavaju drugima. Nacionalizam tako postaje jedan oblik ekstremne kolektivne identifikacije koji isključuje sve druge oblike identiteta od vlastitog. Njegova karakteristika je isključivost, netolerancija, mržnja prema drugom i drugačijem, a nerijetko i praktične akcije praćene nasiljem ratom i tragedijom. Entoni Gidens s pravom konstatira da je nacionalizam mistifikovana svijest koja se zasniva na iracionalnim impulsima kao kompenzacija za nezrelost ličnosti pomoću identifikacije sa „moćnom nacijom“ (Gidens, 1985: 45, kako je navedeno u Golubović 1999). Većina sociologa pravi razliku između nacionalnog osjećanja i nacionalizma kao degenerativnog oblika nacionalnog identiteta. Po shvaćanju Zagorke Golubović „nacionalno osjećanje izražava prirodnu potrebu za pripadanjem, za ukorijenjenošću, ali je to privatna stvar pojedinca i on može da vrši izbor; dok je nacionalizam isključiva ideologija koja suprotstavlja superiornost svoje nacije drugim narodima i obilježava prinudnu pripadnost proklamujući geslo „jedna nacija-jedna država“. Nacionalno osjećanje ne isključuje razlike i ne suprotstavlja se „drugom“ kao neprijateljskom, jer identifikaciju sa svojom nacijom ne doživljava isključivo; nacionalizam je, naprotiv, ksenofobičan jer se „etnička solidarnost“ sukobljava sa „tuđim“ elementima, te se gaji nepovjerenje prema „drugom“. Nacionalno osjećanje omogućuje pojedincu da konkretnije percipira svoj društveni milje i da započne proces kulturne identifikacije radi sticanja elementarne sigurnosti u određenoj kulturno-političkoj zajednici; nacionalizam, pak, u afektivnoj vezanosti i odanosti pojedinaca isključivo svojoj naciji nadjačava i redukuje sve ostale vrste pripadnosti na sopstvenu etničku grupu. Stoga, nacionalističko osjećanje pruža sigurnost pojedincu samo pod uslovom priklanjanja autoritetu nacije, koja mu se nameće kao sudbina“ Golubović, (1999 : 87). Nacionalizam kao posebni oblik društvenog i političkog ekstremizma reflektira se na sve druge društvene sfere pogotovo na gledišta i razumijevanja vrijednosnog sistema u kome nacionalno postaje dominantno. Ta prizma refleksije nacionalnog kao dominantnog reflektuje se kroz prizmu društvenih kao općerazumljivih vrijednosti. Za tu tvrdnju nam služe, recimo, i sami podaci kroz sfere koje nisu i ne bi trebale biti nacionalne

kao što je obrazovanje, dvije škole pod jednim krovom, različiti i zasebni obrazovni programi intelektualno svrstavanje i razvrstavanje na nacionalne identitete i nacionalne predznake, kulturno razlikovanje prema nacionalnom identitetu, a ne prema programskom sadržaju i niz drugih nacionalnih i nacionalističkih refleksija koje više dijele nego što doprinose promjeni paradigme iskrivljene slike društvene stvarnosti. U našoj daljnjoj analizi nećemo se baviti više nacionalnim i nacionalističkim kao ekstremnim društvenim formama. Našu pažnju ćemo više usmjeriti na razumijevanje političkog, medijskog, religijskog ekstremizma i ekstremizmu mladih koji bitno oblikuju društvenu scenu i vrijednosni društveni sistem.

Politički ekstremizam

Ekstremizam u teorijskom smislu se ogleda u višedimenzionalnoj društvenoj formi. Najeksplicitniji oblik pojavljuje se kao politički, nacionalni, religijski, medijski ekstremizam, ekstremizam mladih i ini oblici koji bitno remete demokratske odnose na društvenoj sceni. Različiti oblici ekstremizma su karakteristični za postkonfliktne i tranzicijske zemlje kakva je Bosna i Hercegovina. Desničarske politike su po svojoj programskoj konstituciji okrenute ekstremizmu kojim nastoje privući pažnju javnosti i zadobiti legalitet za ekstremne politike i ili ekstremne ideje. Mnogi teoretičari s pravom prave razliku između „radikalnog“ i „ekstremnog“. Oba termina ili značenja imaju svoju teorijsku etimologiju i različitosti, dok u praksi manje više se i radikalizam i ekstremizam ispoljava kao dominantna politička ideja i praksa. Vujić u svojoj knjizi (2016) *Radikalna misao fenomenologija političkog radikalizma*, pokazuje terminološku ambivalentnost između radikalnog i ekstremnog: „Krajnja ljevica i desnica, ekstremna ljevica i desnica, ultra ljevica i ultra desnica – izrazi su kojima se označavaju politički pokreti, stranke i ideologije koji pripadaju radikalnoj ljevici i desnici“ Vujić, (2016: 5). Međutim, Vujić i pored toga što pravi terminološku razliku u sadržinskom smislu ukazuje da se u političkom spektru njihovog djelovanja ne radi o nekoj bitnoj razlici. Ekstremizam karakterišu ekstremne ideje i akcije koje poduzimaju pojedinci grupe, organizacije ili političke stranke u svom praktičnom djelovanju. U teorijskom smislu razumijevanja ekstremnog, nužan je multidisciplinarni pristup fenomenu političkog ekstremizma. Ekstremizam se ne ispoljava samo u formi ideje, već ima svoje utemeljenje u psihologiji mase, u kulturnoistorijskom i religijskom kontekstu i memorizaciji sukoba i konflikata prošlosti. Ekstremistička slika prošlosti ili historije BIH oslikava se u sadašnjosti.

Etničke ili radikalističke stranke nastoje biti prepoznatljivije po svojim idejama koje su najčešće rušilačke i koje su svojim akcijama realizirale u prošlosti. Ekstremne politike se koriste nacijom kao instrumentom za ostvarivanje svojih ekstremnih ciljeva. To je naročito karakteristično za etničke stranke na prostoru BiH ali i susjednim zemljama nastalim raspadom zajedničke države. Umjesto svojih programskih političkih ciljeva one su se naslonile na nacionalističke pokrete i njihove akcije, na religijske strukture i njihove ekspanzione ciljeve. Time su umjesto vlastitih političkih ciljeva i svojih akcija mobilizirale mase za ostvarivanje nacionalnih i religijskih ciljeva, i u javnosti stvorile simbiozu ili konfuziju između nacionalne i religijske pripadnosti i političke realnosti. Takvim svojim djelovanjem sebe su promovirale u promotore i zastupnike nacionalnih interesa i predstavljanja i zastupanja naroda. Zadobijajući izbore nisu se zadovoljili raspodjelom vlasti i njenim vrijednostima nego su svoju moć konstantno proširivale na sve druge društvene kulturne i religijske sfere i time postale dominantni i najbitniji činioци društvene scene. Vjerske, medijske i ine strukture su podredili svojim akcijama i ciljevima i time su praktički glavne poluge demokratske i društvene strukture podredili sebi i stavili ih u službu svojih političkih ciljeva. Time su religijske institucije izgubile svoju samostalnost i odvojenost od politike i političko-stranačkih ciljeva.

Mediji su izgubili svoju samostalnost i neovisnost i postali su instrumenti vladajućih politika. Istini za volju, ima pokušaja da se stanje mijenja, i da postanu nezavisni ali to traje kratko i sa velikim posljedicama i pritiscima politika koje ne trpe kritike niti samostalnost drugih društvenih struktura bez njihove kontrole i interesa. Najilustrativnija se argumentacija ponuđenoj tezi iskazuje putem izbora kada etničke stranke nastoje pridobiti vjerske zajednice pa i njihove prvake a pogotovo njihove sljedbenike za svoje političke interese i ciljevi, praveći simbiozu da su samo njihovi članovi i pripadnici vjernici i da oni konstituišu njihove interese putem svog reprezentativnog tj. narodnog predstavljanja, da su te političke stanke garanti i jedini predstavnici i zastupnici i nacionalnih i narodnih i religijskih interesa i da to pravo nema niko drugi pogotovo ne opozicione ili alternativne snage. Pod svoje skute nacionalne stranke trpaju i intelektualne krugove i misleće ljude. Ukoliko je intelektualac, on je pripadnik određenog etnosa i kao takav mora da zastupa nacionalni interes i da slijedi politiku koja te interese tobože želi realizirati i ostvariti ne samo u političkoj praksi već i samom društvenom vrijednosnom sistemu.

Ono što je posebna karakteristika desničarskih stranaka, jeste njihov pokus na mlade članove tj. mladi priraštaj. Naime, sve te stranke nastoje organizirati svoju „mladež“ kao udarnu pesnicu svoje ideologije koji je i najekstremnije realiziraju u praksi. Etničke stranke se obično javljaju sa posebnim, rekli

bismo, probnim i ekstremnim idejama po pojedinim pitanjima. Ako te ideje naiđu na otpor onda se one pravdaju mladošću i idejama mladih koje ne obavezuju nominalne političke aktore da ih praktično realiziraju. Mladi nerijetko i glavnu ulogu imaju u izbornim kampanjama kada se organiziraju sa ciljem pridobijanja glasačkog tijela kroz emocionalni odnos prema mladim i njihovom aktivitetu u političkim procesima određenih stranaka.

Nisu samo mladi u fokusu nacionalnih politika, tome radikalnije služe određene nevladine organizacije, odnosno udruženja pogotovo ona koja slijede tradicije rata, odbrane, oslobođenja itd. Naime, oni su formalno nevladine, ali su u stvarnosti politička udruženja koja pod okriljem „čuvara“ tradicija rata predstavljaju u suštini radikalno stranačko krilo koje služi kao rezerva ukoliko se određene ideje ne realiziraju putem političkog sistema ili institucionalnog odgovora. Navedenu tezu dovoljno argumentira i podatak Centra za istraživačko novinarstvo. „Boračka udruženja u Bosni i Hercegovini su od 2012. do 2018. godine iz budžeta općina, gradova te kantonalnih i entitetskih ministarstava nadležnih za pitanja boraca dobile nešto više od 83 miliona KM. Riječ je o redovnim i planiranim isplatama iz budžeta. Najviše novca za boračka udruženja je izdvojeno u Federaciji BiH - 53,2 miliona KM - dok je Republika Srpska dala skoro 27,5 miliona KM. Brčko distrikt je izdvojio nešto više od 2,5 miliona, a glavni grad Sarajevo i njegove četiri općine 4,86 miliona KM“. Da proces dobijanja podataka nije lak potvrđuju istraživači ove agencije koji konstatuju da proces prikupljanja podataka je pokazao da većina institucija ne vodi jasnu evidenciju o ovim izdvajanjima jer su nazivi boračkih udruženja nepotpuni i za skoro polovinu davanja nije poznat razlog, odnosno namjena utroška novca. Ostali su novac potrošili na redovne aktivnosti organizacije, obilježavanje važnih datuma, izgradnju spomenika te pomoć svojim članovima“. Kao što je vidljivo iz analize CIN-a (2020), širok je dijapazon raznovrsnih aktivnosti navedenih udruženja koja se finansiraju, a koja u suštini imaju za glavni cilj promociju sjećanja tj. nacionalnih politika i nacionalnih interesa koji u suštini imaju za cilj održavanje političke nestabilnosti i iznova pothranjivanja zamrznutog konflikta ili retrogradnih i rušilačkih politika u prošlosti koje etničke stranke rabe u sadašnjosti. Zato i ne čudi stvorena slika u javnosti da su osuđeni za ratne zločine u istoj zemlji određene politike i stranke prikazuju kao vlastite heroje na određenoj teritoriji. Time se stvara konfuzija društvenog stanja i vrijednosti, amnestiraju odgovorne „višim“ ciljevima kao da su ih činili u interesu „vlastitog naroda ili nacije“. Takav nametnuti vrijednosni sistem ne samo da ne vodi pomirenju i vraćanju povjerenja, već istovremeno umanjuje i onemogućava demokratske procese koji bi promijenili i društveno stanje i društvene odnose zasnovane na demokratskim pravima i slobodama građana. Takve politike ili koncept nacionalnog i narodnog predstavljanja kroz

političke stranke u suštini zadržava postojeće nametnuto društveno stanje i visoku konfliktnost i društvenu nestabilnost, u kojoj je neminovno stalno posredovanje i modeliranje odnosa između političkih aktera u BiH od strane stranih predstavnika i njihovih političkih aktera. Tome svakako doprinosi nekonzistentna i odsutna jasna politika prije svega Evropske zajednice pa onda i svih drugih aktera međunarodne politike u BiH. Njihovo posredovanje bi se moglo više okarakterisati kao mešetarenje sudbinom ljudi i države BiH i trgovinom interesima nego što je pomoć i jasan stav da se trajnije uspostavi mir i demokratizuje bosanskohercegovačko društvo i otvore procesi reformi koje će rezultirati promjenom stanja i odnosa nastalih i nametnutih devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

Etničke stranke imaju za cilj radikalizaciju političke scene i time realizaciju ideje nacionalnog predstavljanja i zastupanja narodnih interesa putem političkog djelovanja. Takvoj politici suportiraju i opozicione stranke koje su često radikalnije u svojim zasebnim nacionalnim politikama i koje su nerijetko radikalnije od dominantnih vladajućih stranaka. Sva njihova opoziciona politika se svodi na kritiku vladajućih stranaka da nisu realizirale svoje radikalne nacionalne ili nacionalističke ideje ili interese. Umjesto alternativne politike nacionalizmu opozicione stranke rabe radikalizam koji je već potrošen i zastupljen kroz aktivizam dominantnih vladajućih stranaka, čime sebe delegitimiraju i autiraju kao nedorasle i nezrele politike i alternative postojećem, sa malim dometom i beznačajnim uticajem na društvenoj sceni. Zato bi i mogli konstatirati da opozicija često nije alternativa postojećim politikama već radikalnija politička struja od postojeće. Skoro ni vladajuće ni opozicione stranke u svom djelovanju ne fokusiraju se na demokratske i ekonomske reforme već ostaju na stajalištu nacije i njenog predstavljanja i političkog nadmetanja.

Izborima i izbornim inženjeringom se legitimiraju te politike i nastavljaju bez odgovornosti za djelovanje i efekte mjera koje trebaju kao nositelji vlasti da imaju. Glavni argument koji upotrebljavaju na novim izborima je da su sačuvali i čuvali „nacionalne interese“ i da su predstavljali volju i interese svog naroda. Time zapravo vješto bježe od odgovornosti za političke procese i reforme. U takvom društvenom okruženju demokratija je autirana i ostavljena po strani. Demokratizacija društvenih odnosa i procesa odlučivanja ostaje zamagljena pod plaštom dominacije nacionalnih i narodnih interesa. Umjesto demokratizacije društva i društvenih i političkih struktura i institucija na sceni je nacionalna ili nacionalistička diktatura, veća nego u razdoblju zvanom jednomljetom ili vladavinom jedne stranke. Izbor kadrova se ne vrši po sposobnosti i kompetencijama struke i znanja, već po stranačkoj odanosti i poslušnosti. Sva vlast se opravdava i amnestira stranačkim i nacionalnim interesima gdje prostora za demokratičnost, smjenjivost i odgovornost nema.

U slučaju gdje dolazi do izražaja lično neslaganje ili stručno sa potezima ili akcijama stranke u određenoj oblasti primjenjuje se princip kvalifikacije izdaje interesa naroda ili nacionalno-stranačkih ciljeva i angažira se medijski i politički linč i osuda kao izdajnika ili podanika stranim interesima nasuprot narodnih i nacionalnih interesa.

Ekstremizam mladih

Da su i mladi ljudi dio postojeće društvene stvarnosti potvrđuje i njihov ekstremizam i mirenje sa postojećom stvarnosti. Takav njihov odnos je produkt ratne prošlosti i ekstremizma koji je razumljivo produkovan ratom i njihovim vrijednosnim sistemom odrastanja. Čitave generacije mladih su stasale u okruženju podjela, dvije škole pod jednim krovom, u produkciji straha od drugih, u vrijednosnoj prizmi nacionaliteta i etniciteta, u razorenim i nepotpunim porodicama u strahu i neizvjesnosti mira što je bitno formiralo njihovu svijest pa i gledišta na društvene prilike i naslijeđene vrijednosne obrasce. Javni diskurs koji je dominantno pronacionalan snažno utiče na mišljenje i shvatanja ne samo za najveći broj odraslih građana već i mladih. Neka istraživanja (Republika 2015) su pokazala, „da su čak i učenici u sedmom i osmom razredu osnovne škole uglavnom desno orijentisani, da ističu „porodične vrednosti“, patrijarhalnost, da „gej nije okej“. Sve to, uz pomoć autoriteta, kasnije vodi u autodestrukciju. Sistem ne njeguje alternativu, u školi nema dijaloga. Na časovima građanskog obrazovanja gradivo se teorijski savlađuje, ali u praksi su rijetki ljudi koji uče djecu kako se živi i misli u demokratiji, kako se gradi duh zajedništva i solidarnosti. Crno-bijeli doživljaj svijeta rađa ekstremizam isto toliko koliko i igranje na mitu i građenje mitske figure heroja, što je slučaj sa ratnim zločincima i komandantima koji su činili zlodjela na različitim stranama.

Mladi se dakle ponašaju poput svojih roditelja i sredine jer su kao i roditelji pod strahovitim uticajem od vlasti kontrolisanih medija“ (Republika 2015). Slična istraživanja o stavovima mladih i njihovom ponašanju i u drugim zemljama okruženja potvrđuju slična stajališta i vrijednosne sudove. Posebno je interesantna rasprava na temu „Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj“ (održana 23. listopada 2014). U toj raspravi su korišteni podaci prikupljeni u empirijskim istraživanjima mladih provedenim tijekom posljednjih petnaest godina u Hrvatskoj. „Na osnovi rezultata longitudinalnog praćenja odabranih pokazatelja političke kulture i participacije uočena su neka proturječja, među kojima se osobito ističe opadanje prihvatanja liberalno-demokratskih vrijednosti i povjerenja u političke institucije, uz istodobni rast političke participacije mladih. Ustanovljeni paradoksi tumače se u kontekstu

gospodarske recesije i društvene krize, pri čemu se aktualni trendovi promatraju i kao indikator i kao posljedica neadekvatne političke socijalizacije mladih te slabosti u funkcioniranju političkih institucija i aktera u tranzicijskom i konsolidacijskom razdoblju“(Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj 2015; 8-9).

Tu bi moglo biti objašnjenje za odsustvo bunta i otpora mladih postojećem stanju i dominantnim politikama. I kada je dolazilo do značajnijeg bunta i otpora mladih vladajuće politike su uspješno izjednačile ljevičarske i desničarske pokrete i akcije kao lijevi i desni ekstremizam i neutralizirali njihove domete kroz složenu prizmu društvenih struktura i društvene organizacije koja je razdrobljena i u kojoj skoro da nije moguće identificirati aktera i subjekta odgovornog za postojeće stanje i nametnute društvene odnose. U takvoj relaciji i razumljivo postaje da kao primjer zahtjevi studenata iz Sarajeva neće biti podržani od studenata u Mostaru ili Banjaluci. Isto se zbiva i sa radničkim akcijama i zahtjevima kao i sa građanskim protestima i akcijama. Sve te akcije i otpori vlastima postaju parcijalni i sa malim dometima i beznačajnim efektima. Zato s pravom sociolozi govore da su građani objekt političkih aktera, a ne subjekt promjena.

Takvo stanje mogli bi označiti kao teror ćutanja većine koja ignoriše svakog onog ko drugačije misli. To je karakteristika kolektivističke svijesti i dominacije gdje pojedinac služi višim ciljevima stranke ili etničke grupe. Pojedinac treba da se povinuje vladajućem interesu i izvršava ideje centra. Strah od promjena ljude dovodi u poziciju objekta i amorfne mase koja slijedi trenutne ciljeve bez obzira na njihov domet i vrijednosti. Strah od promjena je dominantan ne samo kod političkih elita već i kod građana. Taj strah bi mogao biti i opravdan jer manje više promjene koje su se odvale krajem dvadesetog i početkom dvadeset i prvog stoljeća išle su na gore od raspada zajedničke države do tragičnog rata, velikog stradanja i ratnog razaranja do pogubne privatizacije i velikog i rasprostranjenog siromaštva. Zato i ne čude podaci koji upućuju na veliki egzodus mladih iz Bosne i Hercegovine. Prema pouzdanim podacima skoro pola miliona mladih i radno aktivnih su od 2010. godine do danas napustili Bosnu i Hercegovinu. Prema zvaničnim podacima entitetskih zavoda, po popisu stanovništva iz 2013. godine, Bosna i Hercegovina je imala 3.531.159 stanovnika (Agencija za statistiku BiH zbirni podaci o popisu stanovništva 2013). Od 2013. do danas, prema procjenama entitetskih zavoda, Bosnu i Hercegovinu je napustilo oko 152.300 ili 4,31%, od ukupnog broja stanovništva. Ako tom broju dodamo i procjenu međunarodnih institucija da 51,3% mladih želi da napusti Bosnu i Hercegovinu onda ta slika postaje još poraznija. Prema utjecajnom britanskom časopisu „The Economist“, Bosna i Hercegovina je prva na listi po odlivu mozгова u Evropi, te da više od pedeset posto mladih želi napustiti državu.

Navedeni podaci pokazuju stalan trend odlaska mladih i njihov odnos prema nametnutim vrijednostima sistema u kome je mjesto za njihovu egzistenciju i prosperitet ugroženo i svedeno na političku prizmu poslušnosti a ne ekonomsko-socijalnih mogućnosti koje treba jedan sistem da obezbijedi mladima. Zato s pravom ekonomisti upozoravaju da je ljudski resurs najvažniji resurs 21. stoljeća i da se većina ekonomija oslanja upravo na sposobnosti i potencijale mladih u funkciji ostvarivanja ekonomskog rasta i razvoja vlastite zemlje. Više stope ekonomskog rasta i razvoja, znače veću mogućnost zapošljavanja, viši životni standard bolje i kvalitetnije obrazovanje, bržu demokratizaciju i smanjivanje konfliktnosti i u socijalnom, političkom i u nacionalnom smislu.

Medijski ekstremizam

Ako tome dodamo i medijski ekstremizam onda slika društvenog stanja postaje cjelovitija. U sociološkom smislu, pod medijskim ekstremizmom podrazumijevamo nastojanje da se plasiraju stavovi i politika koji istovremeno ne uvažavaju drugačije mišljenje, stavove, alternative. Jednostavnije rečeno medijska manipulacija je onemogućavanje alternative sadašnjem i trenutno dominantno vladajućem mišljenju ili djelovanju. Svako drugačije gledište ili alternativa postojećem promatra se kroz prizmu nacionalne izdaje ili djelovanja protiv vlastitog etnosa ili naroda. Najilustrativniji su primjeri medijskog pristupa Haškom tribunalu i njegovim presudama pogotovo presudama za ratne i ine zločine činjene za vrijeme rata i stradanja u Bosni i Hercegovine u periodu 92-95 godine. Mediji bliski vladajućim strukturama i dakle osuđene i dokazane zločine i zločince veličaju i mitologiziraju u heroje „vlastitog“ naroda odnosno etnosa bez obzira na stvarnu istinu i potrebu da se stvari u medijskom prostoru plasiraju na profesionalan i odgovoran način. Tako mediji ostaju ili postaju glavno sredstvo institucionalnog političkog ekstremizma. Institucionalizacija političkog ekstremizma se ogleda i po prisutnosti političkih lidera u medijskom prostoru. Skoro da nemate drugih informacija od njihovog djelovanja i stranačkih političkih aktera. Demokratski standardi su u stvarnosti više paravan nego forma koja doprinosi da se društvo demokratizira i da mediji budu u samom središtu kritičkog mišljenja. Za takvu medijsku ovisnost postoji više razloga. Među najbitnije spada njihova ekonomska ovisnost od političke moći koju kontroliraju politički akteri putem institucionalnih ali i neformalnih kanala njihovog finansiranja. „Prekomernim medijskim prisustvom nosioca vlasti, smanjuje se prostor za sve druge, za one koji imaju nešto drugo i drugačije da kažu. Oni se marginalizuju, oni se istiskuju iz medija. Kad smanjite prostor za drugačije mišljenje, za kritičko mišljenje, drugačiju ideju, za alternativu, onda realno proizvodite situaciju

koja može na neki haotičan, nedemokratski, nepredviđen način da bukne i opasno ugrozi demokratiju jer niste uspostavili tu ravnotežu koja je nužna“ Veljanovski (Republika 2015). Medijski ekstremizam kako s pravom primjećuje Veljanovski u navedenoj debati, pothranjuju i međunarodni predstavnici koji ne rijetko žele da održe onu garnituru koja je trenutno na vlasti sve dok je ona kooperativna u neakvim pregovorima i razgovorima, a da li će medijske slobode biti ugrožene, to je kod međunarodnih faktora u drugom planu. Međunarodni predstavnici imaju dakle isti pristup i u regiji kada nastoje ostvariti ili realizirati svoje ciljeve ili politike i ništa drugačija slika nije ni na prostoru Bosne i Hercegovine. Zato bi se mogli složiti u cjelosti sa Veljanovskim kad konstatira da je „ekstremizam u medijima čak opasniji i od onog ekstremizma u obliku fizičkog nasilja jer zrelo društvo može da podrazumeva konsenzus, da se fizičko nasilje osuđuje, da će u medijima naići na adekvatan tretman, a medijski ekstremizam koji je permanentan i kome se niko ne suprotstavlja, može u krajnjoj liniji da dovede i do ostalih oblika ekstremizma i da ih podrži i da se saglasi sa njima“ Veljanovski (Republika 2015). Medijski prostor zapravo se konstantno i sistematski guši od strane nacionalnih ili dominantno vladajućih stranaka. To se ne odvija administrativnim već ekonomskim mjerama i potezima. Naime, neovisni mediji nemaju izvore finansiranja koji bi im omogućili samostalnost i trajnost.

Čak i prostor privatnih kompanija pokriven je stranačkim interesima i politikom koja ne daje prostora za podržavanje medija i informacija koje nisu po volji vladajućim elitama. Pored sužavanja medijskog prostora prisutna je i medijska konfuzija koja sve postupke i aktere kriminalizira i stvara privid da je korumpiranost stanje normalnosti i raširena pojava kod svih društvenih aktera. Time se vlast amnestira za svoj rad i prikazuju se njihove akcije kao nešto što je općerasprostranjeno, a ne zapravo krimogeno i što producira vlast. U eri rasprostranjenosti elektroničkih medija nerijetko vladajuće elite specijaliziraju svoje medijske aktere koji imaju za cilj da šire poluinformacije ili dezinformacije i da se kritički odnose prema onim koji teže da prođu do istine i daju svoja saznanja i istraživanja na uvid javnosti. Takva praksa naročito dolazi do izražaja za vrijeme izbora i izbornih kampanja kada pojedini mediji plasiraju iluzije, velika obećanja, umjesto stvarnih informacija u procesima zbivanja. O različitim manipulativnim medijskim formama na vrlo zanimljiv način bavi se i studija pod naslovom Mediji u Bosni i Hercegovini: sadašnjost i budućnost (2021), koju su uradili alumnisti Škole za političke studije Savjeta Evrope u BiH.

Dakle medijska instrumentalizacija je postala poluga vladajućih političkih elita putem koje realiziraju svoje ciljeve i opravdavaju neuspjehe ili pogrešne poteze i smanjuju ili amnestiraju i sebe i svoje aktere vlasti, za spore, procese promjena koji bi da su bili aktivniji promijenili stanje i odnose u društvu i to

na bolje, ne samo u političkoj već prije svega u ekonomsko-socijalnoj i demokratskoj sferi društvenih odnosa. Zato bi s pravom mogli konstatirati da je medijski prostor u BiH omeđen jednostranošću, rušilaštvom, nacionalnom ostrašćenošću, mržnjom i slabim ili gotovo nikakvim kritičkim odnosom prema društvenoj stvarnosti.

Medijski prostor u Bosni i Hercegovini kako se konstatuje u izvještaju OSCE-a za 2021 godinu „zasićen je lažnim vijestima, govorom mržnje i pristrasnim izvještavanjem,“ Izvještaj je predstavljen u organizaciji Misije OSCE-a u BiH te uz podršku Ambasade Švedske u Sarajevu i u suradnji sa agencijom Prizma Istraživanja. "Najvećom manom današnjih medija mnogi smatraju pristrasnost, kao posljedicu njihove političke i finansijske zavisnosti. Učesnici istraživanja su iskazali vrlo nizak nivo povjerenja u medije i povezuju ih sa negativnim konotacijama kao što su neprofesionalizam, održavanje tenzija u društvu, promocija političkih ciljeva, netačno izvještavanje i izmišljanje laži", navodi se u sažetku istraživanja. U izvještaju se dalje navodi da je "Potrebno imati striktan okvir u vezi s tim šta su zapravo mediji i to uključuje vlasništvo, finansiranje i transparentnost, tako da ljudi znaju ko stoji iza te informacije. I to je itekako povezano sa širenjem dezinformacija. Ljudi moraju znati da ono šta novinari ili neko ko sebe zove novinare, štampa ili govori na radiju ili televiziji je zaista nepristrasno i da su to tačne činjenice"(Izvještaj OSCE 2021).

Nadmoć institucionalnih informacija nad interesima i potrebama građana sve više gubi korak sa interesima i samih medija i onih kojima bi informacije trebale da služe za akcije. Takvo medijsko stanje bi mogli okarakterisati kao paralizu koja ima za cilj da plasira informacije onakve kave vladajuće nacionalne elite žele i kakve su samo njima potrebne. Medijski prostor umjesto osnovnog pokretača društvenih i demokratskih promjena, postao je isprazan i sterilan, u funkciji vladajućeg mišljenja i sredstvo za opravdavanje političkog djelovanja nacionalnih aktera.

Religijski ekstremizam

Religija je u središtu društvenog života. Njene društvene dimenzije snažnije dolaze do izražaja u multinacionalnim i multireligijskim društvima. Religija kao društvena stvarnost ima višestruke dimenzije koje se ogledaju ne samo u principu religijske zbilje već u okviru društvenih refleksija. Najsnažnije se ogleda kroz moralni ili etički društveni kod koji se snažno reflektira kroz političko djelovanje društvenih subjekata. Simbioza etičkog i religijskog se zamagluje iz potrebe političkih aktera da svoje programe zasnivaju na etičkim i religijskim vrijednostima. U nedostatku vlastitog političkog autoriteta

političke stranke posežu za moralnim i etičkim vrijednostima koje se naslanjaju na religijski kod. Time praktično politički subjekti rabe religijske vrijednosti kao svoj politički i vrijednosni kod čime opravdavaju svoje akcije i ideje pomoću religijskih a ne političkih vrijednosti. Takva društvena konfuzija stvara osjećaj nemoći pojedinca da političke procese kritizira ili da im se suprotstavlja, jer se vješto kamuflira i prikazuje njihova djelatnost kao religijska vrijednost. Naravno takvoj konfuziji nesebičan doprinos daju i religijski autoritet koji i sami iskazuju svoju odanost određenom nacionalnom cilju čime daju snažnu potporu politikama koje rabe nacionalno i religijsko kao osnovu svog političkog djelovanja. Time se ojačava ne samo nacionalizam tj. posebna politička pripadnost i vrijednost već i ekstremizam koji u osnovi ima neku poveznicu sa veličanjem nacionalne ili religijske vrijednosti. Simbioza političkog i religijskog stvara prostor za manipulaciju masama dakle kolektivističkim akcijama i pokretima koji se naslanjaju na religijski kod posebnosti i odanosti vrijednostima vlastitog religijskog učenja odnosno vjerovanja.

Simbioza kolektivnog djelovanja kombinovana sa političkim ciljevima doprinosi da se društvene vrijednosti mjere vrijednostima kanona a ne vladavini zakona i poštivanja ljudskih prava i sloboda kao osnove političkog djelovanja pogotovo demokratskih sistema. Političke akcije i ciljevi opravdavaju se religijskim motivima i vješto se skrivaju od odgovornosti za proces promjena kojim se mijenja društveno stanje i odnosi, pogotovo princip totalitarnog modela vlasti i vladanja ka demokratskim tokovima odgovornosti i smjenjivosti. Umjesto političke odgovornosti u kolektivističkim društvima imamo unaprijed stvorenu političku amnestiju pod okriljem tobožnjih „nacionalnih ili religijskih“ interesa. Takav društvenovrijednosni model nametnut je još krajem dvadesetog stoljeća tačnije devedesetih godina kada dolazi do nacionalne ekspanzije i nacionalističke histerije koja dovodi do rata i tragedije ne samo na prostoru BiH već i skoro na svim prostorima ex Jugoslavije u procesu njene disolucije. Simbioza nacionalnog, političkog i religijskog postaje formula vladanja nacionalnih stranaka koje sebe predstavljaju kao zastupnicima nacionalnih i narodnih interesa a ne političkih ideja i programa koje podliježu političkoj provjerljivosti i odgovornosti za društvene procese i odnose. Političke stranke tako ne samo da amnestiraju sebe od odgovornosti za političke procese već amnestiraju i pojedince njihov ekstremizam pa i mnogobrojne zločine, koji su činjeni u našoj bližoj prošlosti, jer su ih činili tobože u ime nacije ili naroda ili njihovog opstanka. Zato i ne čude političke ideje koje zločine i presuđene ratne zločince amnestiraju i opravdavaju ili ih čak glorifikuju i prikazuju kao „heroje“ vlastitog naroda i etnosa. Time se dodatno vrši politička homogenizacija i kolektivistička odanost „nacionalnim“ ciljevima. U suštini je to iznova politička manipulacija

masama kombinovana sa medijskom agendom koja političko i nacionalno plasira kao najveću vrijednost i odanost pojedinca zajedničkom kolektivnom cilju. Čak i „vidljivi kriminal“ stavlja se pod okrilje kolektiviteta da nosiocima takvih postupaka ili radnji nisu odgovorni već se vješto javnim mnijenjem manipulira i stvara slika u javnosti da se procesuiraju jedan narod ili etnos i da su to jedinke činile za dobrobit nacije ili naroda, a ne iz lične koristi i interesa. Takvim političko nacionalnim ciljevima, opravdane su mnogobrojne pljačke ili privatizacije koje nisu imale nikakve „nacionalne, ili više“ interesa već interese pojedinaca ili grupa koje su u suštini opljačkale vlastiti narod a time i sve građane. Umjesto da se takvi akteri procesuiraju oni se promoviraju kroz političke subjekte kao zastupnike nacionalnih i narodnih interesa i poduzimaju se političke akcije kojima se u javnom prostoru stvara slika da za takve postupke i radnje nisu odgovorni ti pojedinci već da pokrenute sudske postupke ili druge akcije imaju za cilj da se sudi određenom narodu a ne pojedinačnim akterima činiocima radnji i postupaka. Takve tvrdnje ili teze vrlo podrobno argumentira i istraživanje koje su uradile Majda Halilović i Nejra Veljan *Etnonacionalistički ekstremizam u Bosni i Hercegovini* (2021).

Navedeno istraživanje predstavlja izuzetno značajan doprinos razumijevanju religijskog ekstremizma u Bosni i Hercegovini i njegove refleksije na društvenu stvarnost. Prema ovom istraživanju religijski ekstremizam zadobija „neke zabrinjavajuće trendove karakteristične za sve rodne i dobne kategorije, istraživanje naglašava i neke prilike. Iskazivanje ekstremnih etnonacionalističkih gledišta kreće se u rasponu od spremnosti učesnika i učesnica da podrže svoje “ideale” samo na retoričkom nivou do spremnosti da se opravdavaju i direktno podržavaju ili počine nasilni akti. Istraživanje, također ukazuje na to gdje postoji potencijal za izgradnju otpornosti prema ekstremizmu. Postoje jake naznake da su ispitanici koji su imali više interakcija s ljudima iz drugih etničkih/identitetskih grupa bili mnogo manje skloni podržati nasilje, mada imaju veoma izražene etnonacionalističke stavove i prepoznati su kao ekstremisti u svojim zajednicama. Također, ovo istraživanje ukazuje na to da bosanskohercegovačke političke stranke koje promoviraju nacionalizam pružaju “glavni koncept” i “glavni okvir” za etnonacionalistički ekstremizam. Ovo istraživanje ukazuje i na neke paradokse i tendencije razvijanja i liberalne demokratije u kojoj se iskazuje veće povjerenje prema jakom liderstvu s jedne strane, dok istovremeno s druge strane slabi povjerenje u formalne institucije države. Ovaj spomenuti trend, uz konsenzus većine ispitanika da korupcija, organizirani kriminal i političari predstavljaju najozbiljniju sigurnosnu prijetnju u Bosni i Hercegovini, predstavljaju najalarmantniji dio nalaza ove studije koji zahtijevaju širu društvenu akciju i uključivanje svih unutrašnjih sektora društva, od političara, intelektualaca, javnih ličnosti do medija, ali i međunarodnih organizacija kako

bi se očuvale najvažnije vrijednosti pluralizma i demokratije. Ovo istraživanje uzima u obzir najnovije studije koje sugeriraju da religija, a posebno njena zloupotreba i radikalna tumačenja pojačavaju etnonacionalizam i doprinose ekstremizmu. Naime, to u ovom istraživanju dodatno potvrđuju procenti iskazivanja predanosti religiji, pri čemu su gotovo svi ispitanici odgovorili kako religija igra značajnu ulogu u njihovim životima, dok je tri četvrtine ispitanika (74%) kazalo da prihvata sva učenja i zahtjeve svoje religije. Analiza rezultata koja je ovdje uključena predstavlja odmak od prethodnog istraživanja ekstremizma u Bosni i Hercegovini iz dva razloga. Prvo, zato što su prethodna istraživanja uglavnom bila fokusirana na sirijske borce i selefijske zajednice.

Drugo, ovaj rad otkriva zajedničke crte etnonacionalističkih ekstremista koje se protežu širom njihovih bošnjačkih, srpskih i hrvatskih identiteta. Iako priznaju da se njihove ideologije zasnivaju na međusobnom suprotstavljanju, analiza pokazuje da stavovi i svjetonazori etnonacionalističkih ekstremista iz svih triju bosanskohercegovačkih zajednica sadrže više zajedničkih crta nego razlika. U jednom složenom političkom i društvenom okviru u kojem je etnonacionalizam u porastu ovo istraživanje doprinosi našem razumijevanju načina kako se krajnje desne i ekstremno desne ideje iznose u Bosni i Hercegovini te kako regionalni i međunarodni kontekst tome doprinosi. Istraživanje je identificiralo probleme slične onima u ostatku Evrope: antiimigracijski i antiislamski narativi i osjećaji; suprotstavljanje rodnoj ravnopravnosti; promoviranje teorija zavjera i manipulacija krizom izazvanom pandemijom COVID-19. Konzervativni vjerski diskurs je također u porastu i čini se da se na njega ne odgovara adekvatno. U Bosni i Hercegovini ovaj krajnje desni narativ uključuje i odražava etnonacionalizam koji dolazi od političkih stranaka. Aktivnosti ovih grupa u lokalnim zajednicama i online prostoru prenose ove narative i dalje ih razvijaju kroz jezik o drugome, kroz strah od imigranata, afektivnu socijalnu distancu, te podiranjem prava žena i nastojanja na izgradnji mira“ (*Istraživanje etnonacionalističkog ekstremizma u BiH 2021: 7-8*).

Pored navedenog, vrlo su značajni rezultati koje su autorice dobile nakon provedenog istraživanja. Oni upravo potvrđuju naše prethodne navode i teze koje smo iznijeli prateći bosanskohercegovačku društvenu scenu od devedesetih godina dvadesetog stoljeća pa do danas, i radi njihovog značaja i autentičnosti navodimo ih u cjelini. Prema navedenom istraživanju „Ispitanice i ispitanici su bili skloniji prihvatiti nasilje ako imaju niži nivo obrazovanja ili su nezadovoljni svojim prihodom, porodičnim životom i životnom perspektivom“. Istraživačice su utvrdile da „postoji direktna veza između stavova ispitanika o rodnoj ravnopravnosti i njihove podrške nasilju, pri čemu

oni koji odbacuju rodnu ravnopravnost i zagovaraju “tradicionalne vrijednosti” izražavaju veću podršku nasilju. Ispitanici koji su pokazali manje otpora prema ideji pomirenja s drugim etničkim/identitetskim grupama – koji su razumjeli da je slavljenje ratnih zločinaca iz svoje grupe uvredljivo za druge etničke grupe i koji se nisu snažno protivili ideji mješovitih brakova, prijateljstvu s ljudima izvan svoje etničke grupe ili da im oni budu njihovi građanski predstavnici/e, ljekari/ke i učitelji/ce – također su bili manje skloni prihvatanju ili podržavanju nasilja.

Ispitanici koji su izrazili manje neprijateljstva prema migrantima također su manje bili skloni podržavati ili opravdavati nasilje. Povjerenje u demokratiju snažno je povezano s manjom podrškom nasilju. Međutim, većina ispitanika (61%) odgovorila je da je jak vođa važniji od demokratije.

Žene pokazuju najmanje simpatija za nasilni ekstremizam, te u većoj mjeri podržavaju rodnu ravnopravnost. Mlađi ispitanici (18-35) u većoj mjeri podržavaju nasilni ekstremizam. Većina ispitanika vjeruje da korupcija, organizirani kriminal i političari predstavljaju najozbiljniju sigurnosnu prijetnju u Bosni i Hercegovini.

Vjerovanje u bosansku tradiciju zajedničkog života iskazuje se na različite i nekada neočekivane načine čak i među pojedincima koji imaju ekstremna etnonacionalistička stajališta. Također, analiza je zapanjujuće jasno pokazala da je stepen zajedničkih karakteristika među ekstremistima daleko viši od stepena njihovih razlika. Postoji snažna korelacija između ispitanika koji tvrde da su veoma religiozni i onih koji smatraju da je nasilje opravdano kao osveta ili da bi se odbranila njihova etnička i vjerska grupa. Ovo istraživanje pokazalo je da zloupotreba religije djeluje kao pojačivač ekstremnog etnonacionalizma i izaziva daljnju podjelu.

Među posebno zanimljivim nalazima istraživanja su i podaci koji ukazuju na povezanost imovinskog statusa, odnosno zaposlenja ili nezaposlenja, s podrškom etnonacionalističkim stajalištima i krajnjim desničarskim organizacijama. Uočljivo je da su stalno zaposleni bili blisko povezani s vladajućim političkim partijama – ili kao članovi ili kao aktivisti (69%), i ovaj odnos i sprega s vladajućim etnonacionalističkim strankama se ne prikriva – dok su nezaposleni (31%) bili pripadnici ekstremno desnih organizacija i nogometnih huliganskih grupa. Kada se radi o “migriranju” između entiteta unutar Bosne i Hercegovine radi mogućnosti zaposlenja ili boljeg školovanja, gotovo polovica ispitanika je rekla da bi se najvjerojatnije odlučili na preseljenje zbog prilike za bolje zaposlenje ili bolje obrazovanje za njih ili njihovu djecu. U slučaju rata, većina ispitanika (51%) izabrala bi napustiti Bosnu i Hercegovinu i unatoč svojim ekstremnim etnonacionalističkim gledištima, odbila bi uzeti oružje“. (Navedeno istraživanje 2021; 7-9)I ne samo navedeno istraživanje već i mnoga druga kao i sama politička praksa i

stvoren društveni narativ potvrđuju činjenicu da je religijski ekstremizam potpomognut etničkim stavovima i akcijama nacionalnih stranaka programska formula njihovog političkog i praktičnog djelovanja. Takvim svojim dugogodišnjim odnosom stvorili su društveno vrijednosni sistem koji počiva na odanosti nacionalitetu i politici koja podstiče razlike u nacionalnom, etničkom i religijskom smislu. I zato ne čudi činjenica da je proces pomirenja i ostavljanja politika i ciljeva rata na prostorima BiH, koji se zbio u periodu 92-95, veoma spor i sa velikim otporima. Ti otpori su višedimenzionalni od sporog povratka na svoja mjesta prijeratnog prebivališta do harmonizacije međunacionalnih odnosa i religijske tolerancije što je prirodni i istorijski kulturološki i etnički model zajedničkog života i suživota na zajedničkom prostoru i teritoriji. Tolerancija, razumijevane, suživot i zajednička egzistencija su karakteristike višenacionalnih i višereligijskih zajednica, a napose BiH kao historijskog modela svoga bitisanja. Dominantni politički akteri svoje političke ciljeve temelje na tim istorijskim suprotnostima nastojeći da razlike i podjele uvećavaju, a ne da demokratiziraju društvo i da relaksiraju političke procese zarad dobrobiti svih građana i etničkih zajednica. Stalno insistiranje na političkim, nacionalnim i religijskim razlikama i podjelama doprinosi homogenizaciji masa po etničkim i religijskim osjećanjima i pripadanjima čime izbore, etničke stranke, pretvaraju u nacionalni popis odanosti i pripadnosti narodu, naciji, religiji. Sve druge alternativne kroz izborne reforme i procese ostaju nepristupačne i nedostižne od dominantnih nacionalnih aktera, nerijetko potpomognuti religijskim autoritetima. Zato lideri nacionalnih stranaka pokušavaju pridobiti i zadržati naklonost religijskih vođa ili autoriteta i time u javnom prostoru predstaviti svoje političke ciljeve kao „više“ nacionalne i religijske za koje imaju opću potporu. Svi drugi politički akteri (opozicija, intelektualci, kritički mediji i istraživački novinari) se prikazuju kao rušitelji zajedništva i općenarodnih ili nacionalnih vrijednosti i etiketiraju se kao izdajnicima „općeprihvaćenim“ ciljeva i programa naroda i etničke grupe, na koje oni imaju jedini legitimacije i pravo na zastupanje i predstavljanje. Nacionalne politike i stranke rabeći takvu političku platformu iznova, na skoro svim izborima od 1992 do 2021 godine, zadobijaju povjerenje birača i sebe amnestiraju od odgovornosti za rezultate vladanja, slabu ili gotovo nikakvu demokratizaciju društvenih odnosa, za sporo pomirenje i loše i spore reforme i sve druge procese potrebne i nužne u zemlji tranzicije kakva je BiH. Takvu politiku i njihove aktere nerijetko podupiru i međunarodni predstavnici i posrednici kojih nije malo na bosanskohercegovačkoj društvenoj sceni. Realizirajući politike svojih zemalja nerijetko parcijalne u određenim oblastima vješto koriste nacionalne aktere kao „legitimne“ i time ostvaruju svoje ciljeve koji su često parcijalni i bez značajnih efekata po promjene stanja i odnosa u BiH. Zato se nerijetko stiče utisak, ne samo u javnosti, već i u načinu funkcioniranja

bosanskohercegovačkih institucija i reformi koje one provode, da međunarodni predstavnici i posrednici svojim akcijama i politikama nastoje zadržati postojeće stanje i odnose a ne da potpomognu promjene iz začaranog kruga sadašnjosti.

Literatura

1. Demografska statistika 2022, Statistički bilten 343. (2022). Sarajevo: Federalni zavod za statistiku,
2. Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj (2015). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo
3. Golubović Zagorka (1999). Ja i Drugi. Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta. Beograd: Republika
4. Halilović Majda i Veljan Nejra (2021). Istraživanje etnonacionalističkog ekstremizma u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Atlantska inicijativa Sarajevo
5. <https://cin.ba/finansiranje-borackih-udruzenja/> Pristupljeno 10.02.2023
6. Izvještaj OSCE-a za 2021 godinu. "Procjena potreba medijskog sektora u BiH". Sarajevo: Izvještaj je predstavljen u organizaciji Misije OSCE-a u BiH te uz podršku Ambasade Švedske u Sarajevu i u suradnji sa agencijom Prizma Istraživanja. <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-mediji-istrazivanje/31890666.html> pristupljeno 18.02 2023 godine
7. Katunarić Vjeran (2003). Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu, Zagreb; Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo
8. Lerotić Zoran (1983). Nacija, Zagreb; Globus
9. Mann Michael (2005). Mračna strana demokracije: Objašnjavanje etničkog čišćenja: Rasprava: Preveli Luka Ostojić i Nikolina Rajković; Izvorno objavljeno u: The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing. New York: Cambridge University Press
10. Mediji u Bosni i Hercegovini: sadašnjost i budućnost, (2021). Sarajevo: Ambasada Kraljevine Norveške u BiH, koji su izradili alumnisti Škole za političke studije Savjeta Evrope u BiH.
11. Mladi i politički ekstremizam, (2015). Priredila Olivija R., Republika, Beograd: Glasilo građanskog samooslobođenja, broj 604-607, 1.septembar-31 oktobar <http://www..co.rs/604-607/13.html> pristupljeno 03.02. 2023.
12. Popis stanovništva 2013. godine. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH <http://www.statistika.ba/> pristupljeno 03.02. 2023.
13. Veljanovski Rade (2015). Ekstremizam u medijima-opasnost po demokratiju u Srbiji. Republika, Beograd: Glasilo građanskog samooslobođenja, broj 608-611, 1. Novembra -31 decembar <http://www.republika.co.rs/608-611/> pristupljeno 20.02.2023 godine
14. Vujić Jure (2016). Radikalna misao: fenomenologija političkog radikalizma. Zagreb: Alfa.